

TANZİMAT DÖNEMİNDE AZINLIKLAR EĞİTİMİ VE BAZI TESPİTLER

Yrd. Doç. Dr. İsmail DOĞAN*

Tanzimat dönemi, Osmanlı İmparatorluğunda müslüman halkın yanısıra azınlıkların hak ve özgürlüklerindeki değişime ve gelişmeler açısından bizzat dönemin aydınları tarafından üzerinde durulmağa değer bir dönem olarak kabul edilmektedir. Azınlıkların kendi kültürleri içinde sahip oldukları toplumsal davranış ve etkileşim özgürlüğü onların ulusal kimliklerinin korunması ve sürdürülmesinin nasıhca nedeni olarak İmparatorluğa özgü örneğini sunmaktadır. Bu durum azınlıkların özellikle kendilerinin özgürce ifade imkanı buldukları eğitim ve öğretim hakkının kullanılmasında daha belirgin ve daha açıktır. Diğer alanlara göre eğitim ve öğretim hakkı, bundan yararlanma konusunda tartışma götürmeyecek kadar görünür uygulama örnekleri vermektedir.

Batılılaşmanın kültür ve eğitim boyutunda yer alan ve adı genellikle siyasal ilişki ve mücadeleler içinde geçen Ali Suavi (1839-1878) azınlık etkinliklerine sözkonusu boyutlarda tanıklık eden bir Tanzimat aydınıdır¹. Onun bu tanıklığı İmparatorlukta bulunan yabancı azınlıkların eğitimine duyduğu ilgiye bağli olarak gelişmektedir.

Ali Suavi, Osmanlı İmparatorluğunda bulunan yabancı azınlıkların eğitimine özel bir ilgi duymaktadır. "Milel-i gayr-i müslime" dediği azınlıkların süregelen denetimsiz eğitimlerini, ülkenin temel eğitim sorunları arasında kabul etmektedir. Eski eğitim sisteminin (usûl-i atika) eksikleri arasında azınlıklar eğitimi konusunda hükümetlerin denetimsizliğini özellikle vurgulamaktadır. Ona göre Sadrazam Ali Paşa'nın 1284 Girit isyanının sebeplerini içeren lâyihasında dile getirdiği sakıncalar güncelliğini korumaktadır.

---

* Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, EPÖ bölümü, ESTT Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ Tanzimat aydını ve Batılılaşmanın eğitim kanadında yer alan Ali Suavi için ayrıca Bkz: İsmail Doğan, "Eğitimci Ali Suavi ve Galatasaray Lisesindeki Uygulamaları", Tanzimat'ın 150. yıldönümü Uluslararası Sempozyumu'na sunulan Bildiri, Ankara Türk Tarih Kurumu, 31 ekim-3 Kasım 1989.

Sözkonusu lâyhada Atina'dan gönderilen öğretmenlerin azınlıklara tanınan serbestiden (özgürlükten) istifade ile "Yuşan düşüncesine sempatican meydana getirmiş"² oldukları vurgulanmaktadır. Suavi, buna dayanarak "milet-i gayr-i müslime"ye tanınan özgürlüğü hükümet planında sorgulamaktan kendini alamamaktadır. Bu denetimsizlik, "tarihi bir olay, biricik sorun (...)"³ dur³.

Ali Suavi'nin azınlık eğitimi konusundaki ilgisi Hristiyan ve Ermeni azınlıklar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu itibarla o, İstanbul'daki Hristiyan okullarından hareketle Hristiyanların bilim ve eğitim etkinliklerini, Ermenilerinin eğitim hakları konusundaki özel azınlık duyarlıklarını bazı yazılarına konu edinmiştir. Aşağıda onun bu yazıları esas alınarak bir değerlendirmeye gidilmektedir.

1. *İstanbul'da Hristiyan Okulları* : İngiliz konsoloslarının İngiltere Dışişleri Bakanlığına Osmanlı devletindeki Hristiyanların müslümanlara oranla eğitime itibar etmedikleri dile getirilmesi üzerine Suavi, adigeçen raporu dikkate alarak bir değerlendirme yapmaktadır.

Hristiyan azınlıkları hiçbir engelleyici neden olmadığı halde eğitim etkinliklerinde bulunmamaktadırlar. Hatta, "bir memlekette Ermenice, Rumca ve Bulgarca eserler okumağa yazmağa muktedir bir çok müslüman bulunduğu halde, müslümanlara bu bakımdan denk olabilecek sayıda olsun azınlıklardan mahalli lisanı okuyabilecek kişi bulunmazdı"⁴ Bu yüzden hristiyanlar "ne devletin mevcut nizamlarını anladılar, ne de oturdukları vatanın eserlerini tuttular. Özetle şu çağda müslüman halk bir şeye muhtaç, yani dışarıdan bazı eğitim anlayışlarına ihtiyaç hissetmelerine rağmen bu zavallılar iki şeye muhtaç idiler. Birincisi ve önemlisi dahilde ve İslâm elinde bulunan eğitim geleneğini (maarif-ü adab) öğrenip yaşatmağa, ikincisi dışarıdan eğitim ve öğretim alımına"⁵ Fakat bir süre sonra Hristiyan azınlıklarda eğitim ve öğretim etkinliklerine karşı bu kayıtsızlık değişmiştir. Bu değişme Suavi'ye göre olumlu bir gelişmedir: "Teşekkür olunur ki, yakın vakitten beri terakki-i maarife (eğitimdeki gelişme ve ilerlemelere) heves ettiler. Bu mes'eleyi pek iyi biliyorum. Hatta seyahatlerim esnasında oturduğum, gezip gördüğüm memleketlerin Hristiyanlarında eğitim ve bilime karşı şevk gördüm. İşlerinde istekliler müslüman öğrencilerle birlikte ta'lim eder ve ders verirdim. Özellikle Filipe'de bulunduğum vakit Ermenilerden bir çok

2 Ali Suavi, "Nekais-i Der Usûl-i Atika", *Ulûm Gazetesi*, Paris: 1286, S. 7, s. 397.

3 Aynı, s. 397.

4 "İstanbul'da Hristiyan Mektepleri", *Ulûm Gazetesi*, Paris, 1286, S. 5, s. 287.

5 Aynı, s. 288.

öğrenci müslüman suhtelerle (medrese öğrencileri) beraber dersime devam etmek suretiyle alaka göstermiş ve ders almış idi.”⁶

Buna bağlı olarak İstanbul’daki Hristiyanlar diğer başkentlerde olduğu gibi taşraya oranla daha fazla gözleri açılıp okul açıldılar, eğitimin nimetlerinden yararlanmak için çeşitli girişimlerde bulundular. Bu çalışmalar sonucu “iki sene önce Hristiyan mektepleri 20’ye yakın bir sayıya ve öğrenci sayısı da 3130 nüfusa ulaştı. 3 hastahane yaptılar. Hastahanelerinde ‘Dar’uş-Şifa’ ve biçarelerine mahsus koğuşlar tertip etmişlerdir.”⁷

Suavi, Şevval 1283 (1866) tarihli bir istatistiğe dayanarak Hristiyan okullarında okunan derslerle işlenen konular hakkında bilgi vermektedir⁸. O, burada “Hristiyan Mektepleri” tabirinden eğitime kaynak olma-ya elverişli “yeni usûlde mektepler”⁹ i amaçladığını özellikle vurgulamaktadır. Bundan şu sonucu çıkarmaktadır:

“Müslümanların mahalle ve rüştiye mektepleri ve medreseleri var ise de Hristiyanların kendi mekteplerine kendileri baktıkları gibi onlar da Eğitim Bakanlığının yardım ve gözetimi altında semt semt cemaatler teşkil ederek ahlak, matematik, ticaret ve diğer bazı yeni disiplin ve alanlarla ilgili mektepler açsalar eğitim daha hızlı gelişmiş olur. Ayrıca medreseler de vakfiyelerinde yazılı olduğu gibi İlahiyat ve Fen gibi farklı bilimlere tahsis olursa terakki bir kat daha artmış olur.”¹⁰

2. *Ermenilerde Eğitim ve bilim (ulûm ve maarif)*: Ali Suavi’nin azınlıklar konusunda bir başka önemli makalesi “Ermenilerde Ulûm ve maarif” adını taşımaktadır.

Ermenilerin Yaklaşık 150.000 nüfus ile diğer milletlerden daha fazla eğitim ve bilimde ‘terakki’ ettikleri tespitiyle başlayan makale, bu terakkinin nedenlerine dikkat çekmektedir. Buna göre Ermenilerin eğitim ve bilimde ileri gitmelerinin en önemli üç nedeni bulunmaktadır: Okul, kitap, ve yetkin (ehliyetli, pedagojik farmazonu haiz) öğretmenler. Bu anlamda olmak üzere şöyle demektedir: Ermenilerin “ileri gelenleri cemiyetler teşkil edip mektepler açıldılar, kitaplar tercüme ve tabylediler ve ehliyetli hocalar intihap ettiler.”¹¹

6 Ali Suavi, *a.g.e.*, 1286, s. 288.

7 *Aynı*, s. 288.

8 Bkz. Çizelge No: 1,

9 Ali Suavi, *a.g.e.*, 1286, s. 292.

10 *Aynı*, s. 292.

11 Ali Suavi, “Ermenilerde Ulûm ve Maarif”, *Kamus’ul-Ulûm v’el-Maarif*, Paris: 1870, S. 22, s. 23.

Çizelge 1.
İstanbul'da Hristiyan Mektepleri*

Okunan Dersler ve Öğrenilen İşler	Mahsus koğuşlardan	Darüşsifa koğuşlarında mevcut kesen	Hastagân	Aded-i hastahane	Aded-i Mekântib-i Şakirdan		Hristiyan Mektepleri Mahalleri
İspitalya içinde Mektep Ermenice ders	202	29	60	1	130	1	Yedikule haricinde ermeni ispitilyası
Mektepte kunduracılık ve terzilik ve iskemlecilik	150	—	350	1	105	1	Orada Rum ispitilyası
Lisan-i Osmani ve ermenice ders	—	1	15	1	120	1	Beyoğlu Katolik ispitilyası
Ermenice ders	—	—	—	—	100	1	Üsküdar Selamsız Ermeni
Nisaya mahsus terzilik ebelik ve diğer	—	—	—	—	80	1	Keza Ermeni mektebi
Ermenice ders	—	—	—	—	100	1	Üsküdar Yenimahallede Ermeni
Nisa	—	—	—	—	100	1	Keza Ermeni
Ermenice Lisan	—	—	—	—	130		Ortaköy'de Ermeni mektebi
Nisa, Ermenice, Fransızca Resm, coğrafya, terzilik	—	—	—	—	65		Keza
Lisan-i Osmani, Fransızca Ermenice ders	—	—	—	—	80	1	Galatada (..)Ermeni
Fransızca-Ermenice Ders	—	—	—	—	300	1	Beyoğlu Çakırda Ermeni
Rumca, Fransızca, İngilizce ve Lâtince	—	—	—	—	350	1	Heybeliada Rum
Lisan-i Osmani, Fransızca, İngilizce-Latince	—	—	—	—	300	1	Rum Mektebi
Lisan-ı Osmani Fransızca	—	—	—	—	350	1	Hasköy'de Rum Ticaret Mektebi
Rumca, Fransızca	—	—	—	—	230	1	Arnavutköy'de Rum Ticaret Mektebi
Lisan-ı Osmani, Fransızca Rumca	—	—	—	—	340	1	Keza
Lisan-i Osmanî, Fransızca	—	—	—	—	50	1	Ağa camisinde Katolik mektebi
Nisa, ebelik ve hekimlik	—	—	—	—	60	1	Keza
Lisan-ı Osmani, Fransızca, Ermenice	—	—	—	—	80	1	Pangaltıda Katolik mektebi
Keza üç lisan	—	—	—	—	40	1	Büyükdere'de Katolik Mektebi
Cem'an	972	30	425	3	3130	20	

* Bkz: *Ulûm*, S. 5, s. 290—291.

Ermenilerin 'sıbyan mektepleri' merkezi denetim altında olmakla beraber kendi dinlerinin gereği olan dini bilimler okutulmaktadır. Bunların yanında yaşlarına göre derecelendirilen programlarda çocuklara Peygamberler tarihi, coğrafya, hesap ve musiki dersleri de verilmektedir. İkinci derecedeki (tabaka-i saniye) mektepleri ise "İslâm'ın devlet nezareti (denetimi) altında bulunan rüştiye mekteplerinden daha ziyade mükemmeldir. Edebiyat, ulûm ve eski Ermenice ve bir de lisan-ı ecnebi (yabancı dil) ki genellikle Fransızca lisanı ta'lim olunur. Özel bir cemaat yönetiminde olan 'Samatya Mektebi'nde İngiliz lisanı dahi tahsil olunurdu. Yazık ki bu mükemmel mektep 1283 (1866) yılında Samatya yangınında harap"¹² olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğunda Ermenilerin eğitimde atılım yaptıkları dönemin başlangıcı olarak 1260 (1840) yılı kabul edilmektedir. Geçen yirmi-altı yıllık sürede 46 okul açmışlardır. Okul açmak eğitimde ilerlemenin temel etmenlerinden kabul edilmektedir. Bu nedenledir ki eğitim ve öğretim ücrete tabi tutulmamıştır

İzmir istisna olmak üzere, taşradaki Ermenilerin eğitim durumları İstanbul ile kıyaslanmazsa da Galata mektebinin Dar'ul-Fünûn (Üniversite) gibi düzenlenmesi düşünülmektedir. Böyle bir merkezi okulun ülkede 340.000 Ermeni'ye hitap edeceğini belirten Suavi, bunun gerçekleşmesi halinde okulun Ermeniler için "aynı yerde eğitim görmelerinin yanısıra birbirlerinin sosyal durumlarına da vakıf (...)"¹³ olmaları gibi bir toplumsal işleve de sahip olacağını belirtmektedir.

Ermenilerin eğitimde ilerlemelelerinin 'okul' dışında göstergeleri ise; gazete sayısı, dışarıya öğrenci göndermeleri, tiyatro ve sanatsal etkinlikler ve önemli klâsik eserlerin tercüme edilmeleridir. Bu konudaki tespitler önemine binaen aşağıya alınmıştır:¹⁴

"Ermenilerin genel eğitim düşüncesinin kendi toplumlarında yaygınlaştırılması konusunda ilerlediklerine şundan büyük şahit olur mu ki 1283 yılında yalnız İstanbul'da 16 gazeteleri peyda oldu. Ermenilerin İstanbul'da birinci gazeteleri Abdülmecit merhumun birinci cülûsu senesinde (1255) doğduğu dikkate alındığında 27 yıl zarfında 16 gazeteleri peyda olmuş. Bu da ne kadar okur-yazar olduğunu gösterir. İstanbul'da 480.000 müslümanın ancak 8-9 gazetesi var ki 12 milyon Türk gazetesi demek olacak (Burada bir yanlışlık olmalı!).

12 Suavi, *a.g.e.*, 1870, s. 23.

13 *Aynı*, s. 23.

14 *Aynı*, s. 1312-1313 (24-25).

Bununla birlikte Ermenilerin gazeteleri yalnız politika haberlerine münhasır olmayıp Avrupa usûlünce ulûm ve maarif ve edebiyattan bahseden gazeteleri dahi vardır. Şu mesele kâfi olmalıdır ki, dünyada en çok politika dedikodularını sevenler Fransızlar oldukları halde şimdi Paris'te mevcut olan 400 gazetelerinden ancak otuz, çok çok 40 tanesi politikadan bahseder. Bunlar dışındaki gazeteler bilim, teknoloji ve edebiyata mahsustur.

Ermenilerin taşralarda dahi gazeteleri vardır. İzmir'de üç gazete, Van'da bir gazete ve keza İzmir'de ve Kudüste. Diğer memleketlerde olan gazeteleri yine başka. Yabancı dil ve kültürlerden bilimleri (ulûm), ahlâk ve tarihe dair tercümeleleri gerçi az fakat çok emsal ve hikâyat (masal ve öyküler) tercüme etmişlerdir. Özellikle Fransızcadan Dumas, Victor Hugo, Saint Eugeinsu ve diğerlerin eserleri.

Beyoğlunda tiyatroları dahi vardır .Bu tiyatroda meşhur Cornaille, Racine, Molière, Beaux Marchée dramaları tercüme olduğunu biliyor, duyuyoruz.

Ermenilerin kemal-i hahişle (büyük bir istekle) öğrenmeğe çalıştıkları bilimlerden biri de tıp ilmidir. Öncelikle İtalya'ya özel öğrenciler gönderip bu ilmi tahsil ederlerdi. Şimdi ise Fransa'da ve İstanbul'da Mekteb-i Tıbbiye'de tahsil ediyorlar. Bir hayli tıp öğrencileri yetişti. Bunların yanısıra beceri isteyen fenlerde sözgelimi resim ve nakışta meşhur üstadları var. Hala Petersbourg'ta Ayvazovski Avrupa'nın her tarafında resim sanatında ün salmış bir ressamdır. Mimarlık ve mühendislikte de maharetleri inkar edilemez. İstanbul'da sarayları ve ebniye-i cismaniyeyi (güzel ve sağlam binaları) onlar yaparlar.”

3. *Mekteb-i sultani (Galatasaray Lisesi) ve Azınlıklar Eğitimi* : 1 Eylül 1868'de “böyle bir kurumun uzun ömürlü olamayacağı düşüncesinin yarattığı kayıtsızlık içinde (...)”¹⁵ açılan Galatasaray Lisesi, “Mekteb-i Umumi idadi olarak her millete mensup Osmanlı teb'asının çocuklarını kabul ederdi.”¹⁶ Buna göre aralık 1869'da toplam 622 öğrenci, okulun bu genel amacına uygun olarak Osmanlı teb'asına dahil çeşitli

15 Engelhardt, *La Turquie et la Tanzimat Ou Histoires des Reformes Dans L'Empire Ottoman.*, Paris: 1884, s. 13.

16 Hasip Aytuna, *Orta Dereceli Okullarda Öğretmenlik ve Problemleri*, Ankara: 1958, s. 7.

ulusların çocuklarından oluşmuştur. Bu öğrenci sayısının “277’si müslüman, 91’i Ermeni / katolik, 85’i Rum, 65’i Katolik Latin, 29’u Yahüdi, 40’ı Bulgar, 7’si protestandı.”¹⁷

Ali Suavi, Galatasaray Lisesi’nin idari ve siyasi açıdan bu denli çeşitlilik gösteren öğrenci varlığının getirdiği sorunların henüz çözümlenemediği ve üstelik daha da belirginleştiği bir dönemde Galatasaray Lisesi’ne müdür olmuştur (1 Şubat 1877). Sonuç olarak, siyasal olan bu heterojen tablo ile ortaya çıkan sorunlar onun için iki boyutlu bir icraatı zorunlu hale getirmiştir: Bir yanda programlarda akademik düzenlemelere giderken, öte yandan lisedeki azınlık öğrencilerinin zamanla zararlı olmaya başlayan faaliyetlerinin üzerine gitmek suretiyle bir eğitim yöneticisine yakışan mesleki ve ulusal bir duyarlık göstermiştir.

Galatasaray Lisesinin “açılışında her sınıf Osmanlı teba’sından öğrenci alınacak ve fakat sayıca denk olmak şartı ilke edinilmiş ise de Rumlar, Fransız öğretmenlerin varlığından gocunarak ve Latin ve katoliklerin idaresine kendi çocuklarının verilmesinde sakınca göyerecek epeyce vakit geri durmuşlardır.”¹⁸ Osmanlı halkından sayılan yabancı ulusların bu prestij savaşları okul içindeki huzursuzluğun sadece bir boyutudur. Öğrencilerin kayıt kabulü ile ilgili her ulusu eşit kabul eden esaslar gerektiği gibi işletilmeyerek müslüman öğrencilerin mağdur edildiği bir uygulamaya dönüştürülmüştür.

Ali Suavi, göreve başladığında okuldaki öğrenci dağılımı şöyledir: “Müslüman: 162, gayr-i müslim: 377.” Görüldüğü gibi müslüman öğrenciler, diğerlerine göre sayıca oldukça azdır.

Müslüman öğrencilerin aleyhinde ortaya çıkan bu tabloda yukarıda sözü edilen siyasi müdahalelerin kuşkusuz rolü olmuştur. Çünkü bu müdahaleler yani “millet-i gayr-i müslime” ilgilileri, öğretmen atamalarına varıncaya kadar etkili olmuştur. Örneğin Rusya sefiri İgnatyef* “çocuklarının öğretmenini ve diğer bir Rusyalıyı mektebe öğretmen tayin ettirmeğe muvaffak olmuştur.”¹⁹

Özellikle Rus elçisinin öğretmen atamalarında etkisinin sonuçları çok ciddi olmuştur. “İgnatyef’in tayin ettiği öğretmenlerin teşvik ve talimatı sonucu Filipe, İslimye ve Kızanlık ve Zağra taraflarında zuhûr

17 Engelhardt, *a.g.e.*, 1884, s. 15.

18 “Bend-i Mahsustur, Mekteb-i Sultani”. *Basiret*, S. 2239, s. 2.

* “O zaman elçi olan General İgnatyef, Osmanlı Başkentinde Fransız nüfuzunu kırmak için büyük çaba göstermekteydi”, *Bkz. Berkes*, 1978, s. 328.

19 *Basiret*, Belirtilen yer.

eden -Bulgar-isyânında bu defa Rumeli'de olan muharebelerde Mekteb-i Sultani'den çıkma pek çok Bulgar görülmüş ve hatta eski Zağra'da set-relerinin yakalarındaki işaretleri bulunduğu halde meydan-ı şekâvatte iki adet Mekteb-i Sultani setresi bile bulunmuştur."²⁰

Bu vesile ile belirtmek gerekir ki, Suavi Bulgar komitecilerinin iç-yüzüne ilişkin olarak *Memorial Diplomatique* ve *Diplomatic Review* gazetelerinde bazı belgeler yayımladığını belirtmektedir²¹. Bu belgelerde, Bulgarların Balkanlarda Edirne, Filipe, Tatar Pazarcığı gibi önemli yerleşim birimlerine yönelik kundaklama planları ifşa edildiği gibi, bu faaliyetlerde etkin görevler alan bazı Bulgar komitecilerinin Mekteb-i Sultani'de öğrenim gördükleri de açıklanmaktadır.

Bulgar komitecilerinden Theodor Kaplıçıkof'un komiteci Kostaki Veliçıkof'a Bulgar ayaklanmasının stratejisi ile ilgili olarak yazdığı bir mektup Ali Suavi tarafından *Memorial Diplomatique*'te yayımlanmıştır. *Basiret* gazetesinin *Memorial Diplomatique*'ten alarak yayımladığı bu mektupta Bulgar komiteci Kaplıçıkof'u Ali Suavi düştüğü dipnot'ta şöyle tanıtmaktadır:²²

"Bu Theodor Kaplıçıkof Bulgarların ileri gelenlerinden Soko Kaplıçıkof'un yeğeni olup henüz 18-19 yaşında iken İstanbul'da Galatasaray Lisesi'ne girip orada eğitim görmüştür. Buradan mezun olduktan sonra Belve telgrafhanesine memur edilmiş ise de geçen kış memuriyetinden istifa ederek avrat-alan köyüne çekilmiştir. Bu Theodor o Theodor ki, Avratalan ihtilal komisyonunu teşkil ederek bunun reisi olmuştur (...) Daha sonra Tûsan Balkanında zaptiyeler tarafından ele geçirilerek götürülmekte iken nasılsa merhum zaptiyelerin haberi olmaksızın Gabruve'de kendisini öldürdü. Ne çare ki soruşturması esnasında kendisinden sorulacak pek çok şey olduğu hadle böyle kendisini öldürmesi hükümetin ihtilal hakkında pek çok bilgi kaybına neden olmuştur."

Ali Suavi bu belgeleri yayımlamakla Balkanlarda tahrikle oluşturulan "Hristiyanları kesmek için müslümanlar ayağa kalkacaklar"²³ şeklindeki bir propagandanın asılsız olduğunu ve daha da önemlisi

²⁰ Aynı yer.

²¹ Ali Suavi'nin bu yazıları; *Basiret*: 1900 ve 1918 numaraları ile, 345 no'lu *Vakit* gazetelerinde yayımlanmıştır.

²² *Basiret* Gazetesi, S. 2239, s. 1.

²³ *Vakit* Gazetesi, S. 345, s. 1.

“Bulgaristan’da bir Bulgar ihtilali olmadığına ısrar ile ihtilalin hariçten ilka olduğunu (...)”²⁴ kanıtlamak istemektedir. Ayrıca illegal teşkilatlar içinde bazı Bulgarların Galatasaray Lisesini bitirmiş olmaları ise Suavi’nin içine sindiremediği ulusal bir duyarlıktır. Bu yüzden Lise Müdürlüğüne geldiğinde okulun öğrenci dağılımındaki heterojen tablo işte bu yönüyle Suavi’yi ilgilendirmektedir.

Yukarıdaki tabloya göre müslüman olmayan öğrenciler içinde “elliye-di Bulgar öğrenci” bulunmaktaydı. Zamanla “müslüman öğrenci ’mîle-i gayr-i müslime’ çocuklarına oranla dörtte bir kalmıştır.”²⁵ Ali Suavi, “şayan-ı teessüf” olan mektebin bu hali için *Umran* gazetesinde bir rapor yayımlamıştır²⁶. Bu rapora göre mektebin 539 toplam öğrencisi içinde “tam ücret olarak yıllık 45 lira verenlerin sayısı topu topu 26 kişidir ve bunun yarısına yakını okulun en az olan İslâm çocuklarıdır.”²⁷ Sözkonusu raporda diğer öğrencilerin ücret ödeme durumları ise şöyle belirtilmektedir: “Ermeniler 94 neferden ibaret olduğu halde yarısı tam ücret vermeyip ve 120 Rum dahi bir neferden başka ücret veren olmayıp bir kısmı yarı ücretle sokulmuş, bir kısmı da meccanen girip daha sonra tahsil ve ta’yiş (yaşamak) etmekte bulunmuştur.”²⁸

Ödeme gücü olmayanlar için devletin tanıdığı kontenjanın kullanılmasında ortaya çıkan tablo ise şöyledir:

“Kudreti olmayan ailelerin çocukları eğitimden yoksun olmamak için hazineден merhameten tahsis olunan yarı ücret eşit şekilde taksim olunmayıp müslimden 49 ve mîle-i gayr-i müslimden 104 nefer müsâdeye mazhar olmuştur. Bu cümleden olarak ihşa-ı şahane önce dörtte birden, İslâm üç, Rum ve Ermeni dokuz hisseye nail edilmiştir.” Üstelik “Bulgar milletinden elliden ziyade koca koca herifler öğrenci namıyla alınıp iltifat-ı celîleye nail edildikleri gibi beş Bulgar da öğretmen ve kalfa sıfatıyla okula sokuşturulmuştur.”²⁹

Lise’nin nizamnamesine göre yarım ve çeyrek yahut ücretsiz öğrenci kabul olunmak hakkında yapılacak yardım yalnız “vatan evlatlarının

24 *Aynı*, s. 1.

25 *Vakit Gazetesi*, S. 676, 18 Eylül 1877, s. 3.

26 Bu rapor arşivde bulunan (Bkz: Mekteb-i Sultani’nin İslahına Dair Müdür Ali Suavi Efendi’nin Arzısı; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kısım: 14, Evrak: 1274, Zarf: 126, Karton: 10) arıza olmalıdır. *Basiret* gazetesinin *Umran* gazetesinden alarak yayımladığı bu mektup sözkonusu arıza ile paralellik göstermektedir.

27 *Basiret*, S. 2239, s. 3.

28 *Aynı*, s. 3.

29 *Basiret*, S. 2239, s. 3.

kimsesiz ve güçsüz olanlarına mahsus olmak lazım gelirken esbab-ı iktidardan ve bir yılı aşkın bulunanlardan pek çoğu bu müsaadeden mahrum edilmemek gibi bir samahat-ı mazarra dahi gösterilmiştir.”³⁰

Ali Suavi'ye göre Galatasaray Lisesi'nde daha başka garip şeyler de olmaktadır. Mesela, “mektebe meccanen kabul olunmak müsadesi yalnız teb'a-yı devlet-i aliyeye mahsus iken 5 nefer Rus ile 16 Fransız ve 8 İtalyan ve 2 İngiliz ve 2 Yunan (...)” ücret alınmaksızın okula kaydedilmiştir. Bu durum, “evlad-ı vatanın hukukunun zayi (...)”³¹ olmasına neden olmaktadır. Müdür Suavi, Okulun bu duruma gelmesinde bazı öğretmenlerle “öğretmen ve kalfa sıfatıyla mektebe sokulmuş” olan Bulgar personeli sorumlu tutmaktadır. *Çakmu, Zankof, Sünve, Miha-ilofski* şeklinde adını verdiği bu öğretmenlerle birlikte “Mektepte mevcut beş Rus öğretmenle elliden fazla Bulgarın, müslüman öğrencilerle birlikte bulunanları hali hazır münasebetiyle mümkün olmayacağından tümünü mektepten bir suretle ihraca muvaffak”³² olmuştur.

SONUÇ

Tanzimat döneminde azınlıkların Hristiyan ve Ermeni topluluklarının şahsında eğitim ve öğretim haklarının kullanılması vesilesiyle eğitimci Ali Suavi'nin yaptığı tespitlerle gerçekte gündeme getirilenlerin dönemin azınlıklar eğitiminin de temel karakteristikleri olduğu söylenebilir. Azınlıkların bu dönemde yoğun siyasal ilişkilerle birlikte özellikle eğitim ve kültür merkezlerinde bazı olumsuz oluşumlara sözgelimi Balkanlardaki kopma ve isyanlara destek ve güç verecek etkinliklere Yönelmeleri kendilerine tanınan 'serbesti'den ne denli yararlandıklarını göstermektedir.

Ali Suavi, Hristiyan ve Ermeni eğitimleri dolayısıyla şunları gündeme getirmektedir:

-Dönemin güncel- siyasal sorunu olan “Şark Meselesi”nde Batılıların ileri sürdüklerinin aksine Osmanlı'da Hristiyan vs. azınlıklar özellikle eğitim hakkının kullanılması konusunda tam bir serbesti (özgürlük) içindedirler. Üstelik onlar bu konudaki etkinliklerinde devlet tarafından denetlenmemektedirler. Bu tespitin Osmanlılar için taşıdığı anlam, sorunun her türlü ‘ıslahat ve terakkiye’ rağmen sürüp gitmekte olduğudur. Dahası, “İmparatorluğun yabancı okullara değgin hiçbir

30 “Bend-i Mahsustur”, *Basiret*, Belirtilen Sayı, s. 3.

31 *Aynı*, s. 3.

32 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Evrakı, No: 1274.

politikası olmamıştır. Daha doğru bir deyimle, İmparatorluk yabancı okulların her istediklerini yapabilmelerine göz yuman bir politika izlemektedir.”³³

Bu vesile ile gündeme getirilen bir diğer önemli nokta ise şudur: İmparatorlukta cemaatler arasında bir ‘eğitim savaşı’ vardır. Herkes, her ulus kendi yolunu çizmiş, eğitim ve bilimde terakki etmektedir. Eğitimi Ali Suavi, “İslâm kardeşlerine” şunu hatırlatmaktadır ki, bu uluslardan ancak biri ileri geçecektir. Özetle, *kazançlı çıkacak olan daha çok çalışsın, eğitim ve bilimde daha ileri giden taraf olacaktır.*³⁴

KAYNAKÇA

- Akyüz, Yahya: Abdülhamit Devrinde Protestan Okulları ile İlgili Orijinal İki Belge”, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, C. 3, No: 1—4, s. 120—130.
- Ali Suavi: “Nekais-i Der Usûl-i Atika”, Paris: *Ulûm Gazetesi*, 1286, S. 7, s. 396—409.
- . “İstanbul’da Hristiyan Mektepleri”, Paris: *Ulûm Gazetesi*, 1286, S. 7, s. 396—409.
- . “Ermenilerde Ulûm ve Maarif”, Paris: *Kamus’ul-Ulûm V’el-Maarif*, 1870, S. 22, s. 1310—1315.
- “Bend-i Mahsustur, Mekteb-i Sultani” *Rasiret Gazetesi*, İstanbul: 13 Teşrin-i Evvel 1293, 17 Şevval 1294, S. 2239, s. 2.
- . “Vakit Müdürü Efendiye, El-Ma’ruz”, 4 Ramazan 1294, 12 Eylül Efrengi 1877, 31 Ağustos Rumi 1293, *Vakit Gazetesi*, S. 676.
- . “Bilene Bilmeyene Cevap”, *Vakit Gazetesi*, 26 Ramazan 1293, 2 Teşrin-i Evvel Rumi 1292, 14 Teşrin-i Evvel Efrengi 1876, S. 345.
- Aytuna, Hasıp: *Orta Dereceli Okullarda Öğretmenlik ve Problemleri*, Ankara: MEB., 1958, 513 s.
- Berkes, Niyazi: *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Ankara: Doğu Batı yay., 1978?, 656. s.
- Doğan, İsmail: “Eğitimi Ali Suavi ve Galatasaray Lisesindeki Uygulamaları”, Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumuna Sunulan Bildiri, Ankara Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu, 31 Ekim-3 Kasım 1989.
- Engelhardt, Edouard: *La Turquie et La Tanzimat Ou Histoires des Reformes Dans L’Empire Ottoman*, Paris: 1882—1884, 2 Vol.
- “Mekteb-i Sultani’nin İslahına Dair Müdür Ali Suavi Efendi’nin Arızası”, (İmza Koparılmış ve mumaileyhe aidiyeti işaret edilmiştir), Kısım: 14, Evrak: 1274, Zarf: 126, Karton: 10.
- 33 Yahya Akyüz, “Abdülhamit Devrinde Protestan Okulları İle İlgili Orijinal İki Belge”, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C. 3, No: 1—4, s. 122.
- 34 Ali Suavi, *a.g.e.*, 1870, s. 1313 (25).